

УДК 37.034+378.14

Н. О. ГОРДУЗ

м. Ужгород

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО СОЦІАЛІЗАЦІЮ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті поняття «соціалізація» представлено в інтерпретуванні видатного вченого, педагога Василя Сухомлинського. Розкрито змістове наповнення даного поняття та дотичних до нього, окреслено й визначено «сходинки соціалізації», які сприяють формуванню особистості учня.

Учений розглядає соціалізацію, виходячи з мети виховання: формування вільної, духовно багатой, відносно автономної особистості, для якої характерна чистота та краса моральних відносин, чуйність і доброзичливість у ставленні до людей. У відносинах із людьми особистість людини має право вибору на основі своєї совісті.

Категорія «совісті» за Сухомлинським є тим безвідмовним засобом, який служить активним проявом «невідступності» від моральної вимоги, необхідності постійного самоконтролю. Однією із головних виховних технологій совісті є заохочення шкільної молоді до правди, передусім стосовно самого себе, до внутрішньої чистоти, до викриття неправди, фальсифікації фактів, фабрикації того, чого насправді не було й немає.

Особлива роль відводиться колективу, в середовищі якого перебуває учень, і в кому формуються такі важливі особистісні цінності, як: висока національна самосвідомість, любов і відданість Україні, готовність до праці в ім'я розвитку своєї Батьківщини.

Визначені Василем Сухомлинським технології формування соціалізації не втратили актуальності донині.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, соціалізація, совість, педагог, учні, соціалізація особистості, толерантність.

Постановка проблеми. У педагогічній діяльності В. О. Сухомлинського поняття соціалізація розглядається переважно як процес прилучення особистості до суспільства з метою розвитку її у взаємодії з навколишнім світом.

Фундаментом всієї системи соціалізації учнівської молоді, вважав Василь Сухомлинський, повинна бути ідея. Сутність її полягає у тому, що в кожній нації, в кожного народу, наголошував вчений, є свій специфічний **спосіб думок**, своя власна система морально-етичних і естетичних рис і якостей, які впливають з історії, традицій, соціально-економічних, географічних і природних умов, в яких формувався кожний народ як нація. Через це в організації соціалізації слід враховувати історичний розвиток, психічний склад, природу і розвиток кожного народу, процес його становлення серед інших народів, рівень соціального досвіду і характер соціальних зв'язків, що визначають зміст і спрямованість морально-етичної та естетичної культури. Завдяки ним досягається краса й гармонія життєдіяльності людства в усьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриваючи змістове наповнення поняття «соціалізація», вчений, на відміну від своїх попередників, виділяв «сходинки соціаліза-

ції», які сприяють формуванню і становленню особистості учня.

Перша сходинка соціалізації особистості учня – засвоєння й неухильне дотримання в діяльності та взаєминах виробленого людством правила – повага людини до іншої людини, до її особистості та особливостей. Повага до людини, зазначав В. О. Сухомлинський, це моральна серцевина людської культури. І кожен учень, засвоюючи соціальний досвід старшого покоління і встановлюючи соціальні зв'язки з тими групами людей, до яких він належить, прагне до того, щоб його моральна серцевина була завжди здоровою, чистою та сильною. Це означає віддавати свої душі в ім'я того, щоб люди були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людини, з якою зустрічаємося ми у житті, лишилось від нас щось добре, хороше. Мудрість людського життя і полягає в тому, що всі і кожен з нас **повинні, зобов'язані**. В обов'язку людина завжди поступається чимось іншій людині. І в цьому виявляється висока повага однієї людини до іншої, справжня моральна краса у взаєминах між людьми. Мудрість людської повинності, за словами В. О. Сухомлинського, полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити, де повинен ти, а де повинні тобі. Втратиш повинність – станеш спочатку

дріб'язковим егоїстом, згодом – негідником, а далі – зрадником.

Другою сходинкою соціалізації особистості учня є сприяння загальнолюдським і національним цілям на основі взаєморозуміння та згоди: підтримання дружніх зв'язків, надання взаємодопомоги в разі необхідності, вивчення та засвоєння поряд із національним «соціальним вихованням» загальнолюдських соціальних цінностей, що лежать в основі моральних відносин між людьми різних національностей, котрі проживають до того ж в різних етнокультурних умовах.

Третя сходинка – об'єднання соціального досвіду та соціальних зв'язків особистості учня української національної приналежності з соціальним досвідом усіх націй земної кулі для досягнення загального покликання всього людства – взаємопідтримки, взаємного духовного збагачення, рахуючись при цьому як з національними, так і із загальнолюдськими інтересами, особливостями культури, віросповідання, а також із встановленими законами у державі та нормами моралі у суспільстві [2].

Постановка завдання. З'ясувати змістове наповнення поняття «соціалізація» та окреслити технологічне поле його формування в учнів на матеріалі педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи нинішні умови життя ми розглядаємо соціалізацію, виходячи з мети виховання: формування вільної, духовно багатой, відносно автономної особистості, для якої характерна чистота та краса моральних відносин, чуйність і доброзичливість у ставленні до людей. У відносинах із людьми особистість людини має право вибору на основі своєї совісті. Відповідно до ідей гуманізму педагог має заохочувати дітей і підлітків брати на себе відповідальність за такі вчинки, які за конкретної життєвої ситуації збігаються із власного совістю, адже виховання не може зводитися до наказових і бездумних розпоряджень, які підпорядковують людину чийсь сторонній волі. Учений наголошує, що виховання «совісті» є тим безвідмовним засобом, який служить активним проявом «невідступності» від моральної вимоги, необхідності постійного самоконтролю: «Чи я на правильному шляху?». Виховання «совісті» означає заохочення шкільної

молоді до правди передусім стосовно самого себе, до внутрішньої чистоти, до викриття неправди, фальсифікації фактів, фабрикації того, чого насправді не було й немає. «Не забувай, що ти живеш серед людей, і твоя совість має бути чистою перед ними», «Пізнавай світ речей і світ кожної людини, щоб потім можна було зрозуміти світ суспільства» [2].

За умов демократичного суспільства проблема соціалізації особистості має пов'язуватися з питанням конвергенції між пізнанням природи дитячого життя та духовним розумінням особистості. Це важливо для свідомого спрямування індивідуальної діяльності, що стимулює особистість. І найголовнішим тут є врахування індивідуальних характеристик, здібностей, інтересів, потреб, реальних можливостей. Діти, підлітки, юнаки як окремі індивіди, що перебувають в процесі становлення своєї особистості, несуть у собі певні індивідуальні задатки, чітко виражену своєрідність. Від рівня свідомості молодого покоління залежить все, і його індивідуальні вимоги повинні дозрівати відповідно до свідомого регулювання соціальної діяльності на основі міцних знань законів природи і суспільства. Певний розвиток своїх сил, виходячи з самопоставленої мети, і означає справжній прояв свободи. Пізнання природи як важливого елемента соціального розвитку ми намагаємось тепер по-справжньому поставити на службу людським цілям, щоб хоча б якоюсь мірою захистити людей від небезпеки впливу на них негативних суспільних факторів.

Підхід до природної та суспільної дійсності як до вихідного положення соціалізації, як це є у житті, нерідко призводить до нарікань на те, що поняття «соціалізація» застосовують надто широко. Ті, хто це говорив, фактично звужували простір розгортання дитячої індивідуальності з самого початку її вивчення. Представникам такої точки зору ми протиставляємо свою активну концепцію розуміння соціалізації. Ми підходимо до соціалізації як до сукупності соціальних зв'язків дитячої особистості, яка переживає їх суперечності в їх динаміці.

Соціалізація – це активна діяльність дітей, як прояв їх буття і ставлення до життя. Найголовніше тут: щоб у конкретній життєвій ситуації воно збігалося із власною совістю дитини в розумінні гуманного, чуйного ставлення

до людей. У такому разі виховання особистості виступає як самостійно обрана соціальна дія особистості щодо освоєння досвіду соціальних зв'язків між людьми. Соціалізацію ми розуміємо як вагому виховну сферу відносин, які оточують дитину і які ніким не обмірковуються як спеціальний засіб виховання. Такий соціально-педагогічний спосіб бачення, розуміння природи й суспільства як навчання соціального процесу суперечило поглядам іменитих ідеологів і науковців державного соціалізму в галузі шкільної політики. Всупереч цим іменитим ідеологам школа сьогодні має навчати своїх вихованців бути правдивими, говорити правду і лише правду і водночас проявляти непримиренність до несправедливості. Такий підхід до соціалізації забезпечує стимулювання гідності окремої людини як частини колективу, суспільства та всього людства. Так і глобально важливі питання, як толерантність до інакомислячих людей, збереження життя дитячої частини людства заради захисту свободи дитини на відміну від примусу, тиску й залежності її від офіційних органів, колективу й суспільства, мають стояти в центрі уваги школи. Тому й виховання ми розуміємо як процес подолання будь-якого дитячого утиску і водночас як необхідність формування у підростаючого покоління особистого, ні від кого незалежного ставлення до несправедливості, до індивідуального розуміння експлуатації, голоду, рабства, інших соціальних понять.

Соціалізація особистості учня в такому разі має стати важливим інструментом розвитку соціальної та моральної культури наших людей, провідним засобом гармонізації суспільних відносин.

Від формування здорової, духовно багатой особистості прокладається шлях до виховання морально стійких міжособистісних відносин школярів у колективі, а від нього – до духовного оздоровлення суспільства. Виходячи з цього ми розглядаємо соціалізацію не тільки як процес взаємодії елементів системи «індивід – «суспільство», а й включаємо в цю систему її проміжний елемент – колектив, інші соціальні мікрогрупи. Звідси наша система матиме такий вигляд: «індивід – колектив – особистість – суспільство». І від того, як кожен індивід, що потім, ставши членом колек-

тиву та соціальних мікрогруп, виконує відповідні ділові та моральні функції суб'єкта, духовно збагачується в системі соціальних зв'язків як особистість, залежить формування, з одного боку, здатності колективу впливати на особистість, і, з другого, – здатності не тільки піддаватися здоровому впливу з боку колективу, а й, у свою чергу, в разі виникнення суперечностей внутрішньоколективних відносин, здатності захистити свою свободу дій в процесі боротьби проти однобічної канонізації колективу.

Найважливішою соціальною рисою особистості, сформованою під впливом колективу, до якого вона належить, а також суспільства, в середовищі якого вона перебуває, є висока національна самосвідомість, любов і відданість Україні, готовність до праці в ім'я розквіту своєї Батьківщини. Формування національної самосвідомості передбачає засвоєння учнівською молоддю соціального досвіду передовсім свого народу, своєї етнічної спільності, стійких моральних норм поведінки, властивих як соціальним групам, до яких ця молодь належить, так і тому суспільству, в якому їй доведеться жити і працювати.

Паралельно з цим важливе місце в системі соціалізації особистості учня має посідати утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, любові, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, бережливості та інших добродетей.

Сутність моральної основи самостійності втілена в мудрих діях і вчинках людини, яка готується до повноцінного життя. Вона полягає в тому, щоб люди допомагали одне одному в досягненні поставленої мети, переборювали труднощі, творили блага живучи та працюючи в колективі і суспільстві, щоб зробити їх духовно багатими і міцними.

Учитель повинен уміти придумувати, постійно «відкривати» все нові й нові технології культурного спілкування з дітьми, котрі можуть викликати в них допитливість, інтерес і здивування: «Що це таке? Невже це можливо? Скажіть, будь ласка, як це зробити? Як правильно діяти в такому випадку? Як допомогти коли сталося таке лихо в мого друга?».

Відповіді на ці запитання мають налаштувати дітей на добродійні справи, викликати в них потребу добротворення. Тут рідна шко-

ла має стати для них рідним домом, справжньою «школою людяності і милосердя»: усвідомлення дітьми своїх соціальних прав і обов'язків, формування таких понять, як Батьківщина, патріот, дружба, доброта, праця, боротьба зі злом, грубістю, жорстокістю, несправедливістю. Тому у Павлівській школі так багато уваги приділялося урокам людяності.

Розглядаючи в такому ракурсі особистість, В. О. Сухомлинський зазначав, що треба тонко відчувати три речі: **можна, не можна і треба**. Той, хто відчуває ці речі, має найважливішу особливість громадянина – почуття обов'язку. Обов'язок – це свобода в дії, це одухотворення людських вчинків благородною ідеєю – в ім'я чого це я роблю [4].

Поняття «свобода» асоціюється з відповідальністю, необхідністю і на різних рівнях – від вчинку, бажання, поведінки до розв'язання складних соціальних проблем. Розглядаючи в цьому аспекті соціалізацію особистості, треба особливо наголосити на тому, що засвоєння соціального досвіду та соціальних зв'язків людини в колективі виходить від самого індивіда, який сам вирішує, визначає свій моральний вибір. Сам індивід, а не колектив ставить перед собою питання: що потрібно взяти з набутого соціального досвіду старшого покоління для того, щоб стати щасливим, а значить, і вільним, і в чому повинен йому допомогти в цьому колектив як інструмент соціалізації його особистості.

Індивід – це самодіяльна, незалежна людська істота, яка висловлює в різноманітних соціальних зв'язках з іншими індивідами в колективі свою особисту людську сутність. Індивід засвоює і осмислює соціальний досвід, виходячи з особистісного соціального інтересу і принципу користі, тобто з того, яким він бажає і повинен стати як людина, котра керується гуманістичним ідеалом, який живе і діє в гармонії з природою, іншими людьми в колективі та суспільстві. Розвиваючи і формулюючи свої почуття й потреби (концепція культури «потреб і почуттів»), учитель формує, таким чином, особистість, яка піддається виховному впливу і своїм особистим волевиявленням створює для себе моральний закон самоактуалізації свого власного «Я». Тим самим особистість стає відносно автономною, але тісно пов'язаною з людьми в колективі і

суспільстві загальними законами моральності, які є обов'язковими для всіх і кожного у спільній діяльності та спілкуванні. Усвідомлюючи себе як частинку колективу, суспільства, народу, людина «розуміє спільні для всіх людей інтереси й потреби, підкоряється власному почуттю обов'язку і на основі власного розсуду, власного бажання, власної волі робить так, як вважає за потрібне» [3]. Ця діалектика соціальних зв'язків і відносин, процес особистого розсуду, власної волі підкорятися власному почуттю обов'язку перед колективом, суспільством і народом переконливо показана в праці В. О. Сухомлинського «Методика виховання колективу».

На жаль, далеко не завжди за наших соціальних умов життя різні соціальні об'єднання, до яких належать учні, і наше нездорове суспільне середовище позитивно впливають на засвоєння соціального досвіду старшого покоління та своїх ровесників. Досвід говорить про те, що спотворене включення людини в суспільство призводить до того, що вона важко сприймає виховний вплив інших людей, а інколи і зовсім втрачає здатність бути вихованою в рамках нормативних, ефективних щодо інших дітей засобів впливу [2].

Це підтверджується і багаторічним досвідом соціалізації школярів у Павлівській середній школі, якою багато років керував В. О. Сухомлинський.

У житті дитини-немовляти, пише видатний педагог, буває такий період, коли вона робить надзвичайно важливе для себе відкриття: криком, плачем, рухами ручок і ніжок можна вплинути на поведінку тих, хто задовольняє її бажання й потреби. Можна примусити маму й тата відкласти найвідповідальнішу роботу й бігти до неї. З подивом переконує в тому, що кожне її бажання відразу ж задовольняється, що для прискорення дій того, хто задовольняє бажання, є могутній сигнал і регулятор – крик, дитина починає переживати перше егоїстичне задоволення: усе, що хочу, буде зроблено. З цього саме й починається ненормальна, викривлена соціалізація: людина починає пізнавати себе не з того боку, з якого потрібно. Від того, як мати реагує на крик і плач немовляти, як задовольняються перші бажання дитини і як на основі цих бажань створюються потреби, великою

мірою залежить моральне здоров'я майбутнього члена колективу, його здатність бути вихованою особистістю [2].

Величезне значення для нормального процесу соціалізації дитини має те, що від реагування людей на її бажання залежить ставлення дитини – майбутнього громадянина до інших людей: спочатку до матері й батька, а потім до «чужих» і «далеких» співвітчизників, однодумців, спільників у боротьбі для досягнення мети, ідеалів. Неправильне, спотворене виховання засобами соціалізації веде до небезпеки, яку Сухомлинський назвав **«викривленням бажань»**. Ця небезпека полягає в тому, підкреслював він, що дитина з перших кроків свого свідомого життя не вчиться розрізняти бажання й потреби. Звичка задовольняти будь-яке бажання породжує притуплення чутливості до інтелектуального, емоційного світу інших людей. Якщо ця звичка вкоренилася, якщо дитина прийшла з нею до школи, то інших людей вона розглядатиме лише як джерело задоволення своїх бажань. Усе, що йде всупереч її бажанням, породжує неприємності, незадоволення. Пізнання себе як частинки навколишнього світу починається в такої дитини з вимірювання всього, що її оточує, єдиним мірилом, власними бажаннями. А правильне включення в життя суспільства, правильна соціалізація можливі лише тоді, коли людина свідомо прагне до гармонії власного «Я» з інтересами інших людей, не тільки вміє, а й прагне поступитися своїми бажаннями в інтересах загального блага. З огляду на це Сухомлинський радив першу сторінку соціалізації починати з того, щоб дитина відчувала (а потім і розуміла): мій крик, мій плач примушує матір швидко задовольняти моє бажання, але водночас він завдає матері болю, турботи. Добро для дитини обертається злом для матері. Отже, Сухомлинський навчав своїх дітей не тільки відчувати, а й розуміти, що добро є лише тоді добром, коли від нього не плачуть люди – в цьому логіка й діалектика виховання особистості [2].

Справжнє мистецтво виховання саме і полягає в тому, щоб пізнаючи і засвоюючи соціальний досвід життя людей, дитина побачила в цьому досвіді не тільки добре й прекрасне, а й почуття смутку, тривоги, занепокоєння серця від сприймання сліз і горя іншої людини. Якщо вчителеві пощастило досягти того, що

дитина вперше пережила справжнє страждання своєї душі і заплакала, пізнавши розумом: серцем горе іншої людини, можете бути впевнені, що ви правильно поставили її на стежку соціалізації

Соціалізуватися сучасній учнівській молоді дуже важко. По суті, багатьох з них треба перевиховувати. А перевиховання – це значно складніший і значно важчий процес перебудови людської свідомості, переосмислення раніше набутого соціального досвіду. Замислимося сьогодні над питанням: який в нас духовний світ? А відповідь буде такою: невихованість старшого й молодшого покоління.

У нашому суспільстві є два основних чинники, які досить відчутно впливають на соціалізацію особистості учня: перший – це криза нашої свідомості, другий – криза структурна. Обидва вони гальмують процес соціалізації учнівської молоді. Криза свідомості, очевидно, триватиме довго. Корені її – в переоцінці життєвих принципів. Вона безпосередньо пов'язана з нашою історією.

Звичайно, коли в людях немає впевненості у кращому майбутньому, в чіткій ідеологічній і політичній самовизначеності – це призводить до розташування, а то й до духовного спустошення суспільства на очах молодих поколінь. І чим тривалішою буде криза свідомості як, до речі, і структурна криза у верхніх ешелонах влади, тим довшою буде в часі невизначеність духовної позиції особистості учня.

Висновки і перспективи досліджень. Відтак, успішна соціалізація має на увазі ефективно адаптацію людини до суспільства – з одного боку, її саморозвиток, активну взаємодію з суспільством і здатність протистояти йому певною мірою – з другого. В процесі соціалізації споконвічно існує внутрішня, до кінця ще не розв'язана суперечність між ідентифікацією особистості з суспільством і відособленням її в ньому.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. — К.: Фенікс, 2013. — 540 с.
2. Сухомлинський В. О. Процес соціалізації / В. О. Сухомлинський // Вибр. пед. твори. — Т. 1. — С. 448—450.
3. Сухомлинський В. О. Розуміння життя, добра і зла в ньому / В. О. Сухомлинський // Вибр. пед. твори : у 5 т. — К., 1986. — Т. 2. — С. 240.
4. Сухомлинський В. О. / Вибр. пед. твори : у 5 т. — К., 1986. — Т. 3. — С. 618.

N. O. HORDUZ
Uzhhorod

V. O. SUKHOMLYNSKYI ABOUT SOCIALIZATION: TECHNOLOGICAL ASPECT

The concept of «socialization» is presented in the article from the point of view of the outstanding scientist and teacher Vasyl Sukhomlynskyi. The semantic content of this and similar concepts is revealed; «steps of socialization» that contribute to the formation of personality of a student are outlined and defined.

The scientist considers socialization basing on the goal of education: formation of a free, spiritually rich, relatively autonomous personality, characterized by purity and beauty of moral relations, compassion and benevolence in relation to people. In relations with people personality has the right to choose basing on his conscience.

The category of «conscience» by Sukhomlynskyi is the failsafe way that serves as an active manifestation of «persistence» from the moral demands, the necessity of a permanent self-control. One of the main educational technologies of conscience is to encourage school children to the truth concerning themselves primarily, to inner purity, revealing the lies, falsification of facts, fabrication of what actually does not exist.

Specific role is given to the group, the main person of which is a student in the process of forming such important personal values as high national self-consciousness, love and devotion to Ukraine, a willingness to work for the sake of flourishing of his country.

The defined technologies of forming socialization by Vasyl Sukhomlynskyi still have not lost their relevance today.

Key words: Vasyl Sukhomlynskyi, socialization, conscience, pedagogue, pupils, socialization of a personality, tolerance.

Н. О. ГОРДУЗ
г. Ужгород

В. А. СУХОМЛИНСКИЙ О ПРОБЛЕМЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ: ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье понятие «социализация» представлено в интерпретации выдающегося ученого, педагога Василия Сухомлинского. Раскрыто содержательное наполнение данного понятия и касательных к нему, обозначены и определены «ступеньки социализации», которые способствуют формированию личности ученика.

Ученый рассматривает социализацию, исходя из цели воспитания: формирование свободной, духовно богатой, относительно автономной личности, для которой характерна чистота и красота нравственных отношений, чуткость и доброжелательность в отношении к людям. В отношениях с людьми личность человека имеет право выбора на основе своей совести.

Категория «совести» за Сухомлинским является тем безотказным средством, служит активным проявлением «неотступности» от нравственного требования, необходимости постоянного самоконтроля. Одной из главных воспитательных технологий совести является поощрение школьной молодежи к правде, прежде отношению к самому себе, к внутренней чистоте, к разоблачению лжи, фальсификации фактов, фабрикации того, чего на самом деле не было и нет.

Особая роль отводится коллективу, в среде которого находится ученик, и в ком формируются такие важные личностные ценности, как высокое национальное самосознание, любовь и преданность Украине, готовность к труду во имя процветания своей Родины.

Определены Василием Сухомлинским технологии формирования социализации не потеряли актуальности по сей день.

Ключевые слова: Василий Сухомлинский, социализация, совесть, педагог, ученики, социализация личности, толерантность.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2014

УДК 371.011(091)

В. Ф. ДЕРКАЧ

с. Павлиш, Кіровоградська область

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі архівних матеріалів педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського та спогадів його колег розкриваються гуманістичні ідеї толерантності В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: гуманність, гуманістичні ідеї, гуманізм, толерантність, моральні принципи, духовно-моральне виховання.

Постановка проблеми. Педагогічна спадщина видатного українського педагога В. О. Сухомлинського займає особливе місце не тільки у вітчизняній, а й у світовій педаго-

гіці. Його ідеї становлять великий інтерес для сучасної науки і практики, його педагогічна діяльність викликає винятковий інтерес в наукових колах, в учительському середовищі,